
Ivan
ROGIĆ

NASELJA NA
LONJSKOM POLJU
U SOCIJALNO-
EKOLOGIJSKOJ
PERSPEKTIVI

OSNOVNA SOCIJALNOEKOLOGIJSKA OBILJEŽJA NASELJA NA LONJSKOM POLJU

Prostorni predložak. U najvećem se broju lonjskih naselja ponavlja isti idealni tip. Posrijedi je **izduženo**, **“ušoreno”**, **naselje**. Takva su naselja češća u kontinentalnom dijelu Hrvatske negoli u obalnom ili otočnom. Uzme li se u obzir **povijesna podloga** na kojoj su se takva naselja oblikovala nije teško uočiti dvije osnovne činjenice. (i) Takva su naselja, redovito, **“mlada”** (dakako, povijesno govoreći). To znači da ih se najveći broj oblikovao s posebnim naseljskim adresama u razdoblju 17.–18. stoljeća. (ii) Takva su naselja, po pravilu, uratkom izvanjskih **doseljeničkih skupina**; njihovo je teritorijalno ponašanje tipično prožeto **predodžbama o zbjegu** kao valjanu naselju. Spomenute činjenice otežavaju ili usporavaju procese sazrijevanja ideja, simbola i likova teritorijalne organizacije koji se sabiru oko “duha mjesta”. Složenica, poznato je, opisuje jasnu nadmoć **centripetalnih shema i označitelja** u organizaciji naselja. Ili, drukčije rečeno, onih shema i označitelja na koje se izravno naslanjaju likovi zajednice. Brojna istraživanja pokazuju da oni ne moraju biti ni “tvrdo” strukturirani ni restriktivni. (Primjerice, brojni su slučajevi kada je “duh mjesta” ostao ograničen na jedva odredljive označitelje kao što su “mjesna atmosfera”, “osjećajni ton” ili srodne.) Ali su nezamjenjivi u oblikovanju ekoloških orijentacijskih shema. Koliko je vidljivo, **samo u manjem broju promatranih naselja mogu se jasnije odrediti pojedini označitelji duha mjesta**. U većini naselja, naprotiv, toliko su razmrvljeni da se skup razlika na koje se naselje naslanja nerijetko svodi na **fizičku odvojenost od drugoga i promijenjenu konfiguraciju prirodnog okoliša**.

Glavno sintaktičko pravilo u oblikovanju “šora” u naseljima na Lonjskom polju jest, predvidljivo, **imaginarno ponavljanje riječne obale (uglavnom obale rijeke Save)**. U nekoliko primjera “šor” se oblikovao i uz pojedine lokalne prometnice. U shemi šora “fraktalno” se ponavljaju

obiteljske kuće. Pokraj svake je gospodarsko dvorište (s različitim pragmatičnim konfiguracijama sklopova i namjena). U začelju se pak, otvara prolaz prema obradivom (“močvarnom”) zemljištu. Premda, dakako, veličina i “kakoća” kuće ovise o gospodarskoj uspješnosti kućevlasnika i o usvojenim mjerilima identitetne prihvatljivosti, upozoriti je da je – **po idealnotipskoj shemi** – kuća u promatranim naseljima **jednokatnica**. To ne znači da nema empirijskih prizemnica. Naprotiv, analitički podaci pokazuju da je mnoštvo takvih. Ali nije pogrešno promatrati ih tek kao ulomine cjelovite predodžbe o kući koja će, kada prilike dopuste, evoluirati u cjelovitu kuću.

Oblikovni predložak. Kao što je poznato, u promatranim je naseljima nadmoćna ekološka činjenica da su to naselja **u/po rubovima močvara**. U hrvatskom kolektivnom iskustvu označitelji močvare nisu na onim rangovima važnosti na kojima su, primjerice, označitelji drugih ekoloških toposa kakvi su šuma, more, kamena pustoš ili mali srednji grad. Ustvrditi da je razlog tomu činjenica da u Hrvatskoj nema velikih močvara, značilo bi jednu vrstu “skoka u zaključak”. Na hrvatskom državnom teritoriju ima, poznato je, nekoliko važnijih močvarnih područja (delta rijeke Neretve, Crna Mlaka, Kopački rit, Lonjsko polje). Sukladno tomu, trebalo bi očekivati i brojnije “močvarne” označitelje; očekivanje je toliko razloznije uzme li se u obzir da je pod opću označnicu *močvara* moguće (premda s nešto više simbolične drskosti, dakako) podvesti i velika slavonska područja uz tamošnje rijeke i pritoke, a ne samo spomenuta. No očito je da “močvarne zajednice” nisu učvrstile centripetalne mreže potrebne za uspjehe u prerađivi označiteljskih etiketa. U osnovi, ostale su rubnim sudionicima simboličnog poretka.

Kao i na ostalim područjima “seoskog svijeta” i na močvarnom području Lonjskog polja oblikovni je predložak u iskustvu samih sudionika **samo posebnim likom prirodne racionalnosti**. Drukčije rečeno, naselja se na simboličnoj razini ne drže autonomnim proizvodima tvorbene sile polemične spram prirode. Nego se drže jednom vrstom socijalno oblikovanih rezultata – same prirodne plodnosti. Zato procedure tradicijskog građenja održavaju na okupu dvije skupine činjenica. U prvoj su skupini praktična umijeća lokalnih graditelja, redovito, samoukâ. U drugoj su skupini **obvezujući** rituali, simbolične geste, postupci, kojih cilj nije izveden iz posebnih tehničkih uvida. Nego iz obveze da se proces oblikovanja i naselja i kuće **simbolično predoči kao izvrsni/nužni nastavak procesa prirodnog rađanja**. U tom su “ključu” i naselja i kuće “rođeni”, a nisu (samo) tehnički izgrađeni.

Ta činjenica jednako prekriva i interpretaciju unutrašnjih sadržaja naselja ili kuća i odбір obvezujućih materijala, posebnih oblikovnih predložaka, ukrasa i srodnih sastavnica. U promatranoj skupini naselja, poznato je, prisutan je lokalno specifični način građenja kuća od drveta. Veće sačuvane cjeline, međutim, vidljive su samo u manjem broju naselja (u dva). No u više naselja sačuvani su ulomci (pojedinačne kuće, manje skupine kuća, gospodarski sklopovi itd.) koji razgovijetno upućuju na glavni predložak. Bitno je, dakle, uočiti da je oblikovani predložak simbolično ukorijenjen u iskustvu prirodne racionalnosti, gdje **osim same prirode – kao nadmoćna tvorbenog sudionika i subjekta – drugoga nema**. Taj je stav tipičnom sastavnicom zbilje tradicionalnih društava. Koliko i u analizirana naselja prodiru postupno, likovi (paleo)industrijske preobrazbe, posebno ukorijenjeni u okolnim gradovima, navlastito Sisku, u razdoblju 1945.–1990., toliko se i naznačena predodžba raspada i fragmentira. Zahvaljujući tomu, na simboličnoj ravnini jednaku, ako ne i važniju, ulogu zadobivaju oblikovne i graditeljske procedure koje s tradicionalnom polemiziraju. One su posebno uvjerljive kada treba predočiti energijsku, zdravstvenu ili higijensku bilancu novogradnjâ. Zato su, obično, i – poželjnije. No u nedvojbeno uvjerljivoj “funkcionalnoj” bilanci takve prakse lako se gubi jedna važna činjenica, mjerodavna za lokalnu budućnost. Ona se, kratko rečeno, sastoji u tome da tradicionalni način građenja, zasnovan na prirodnoj racionalnosti, posredno oblikuje i primjereni savez s prirodnom zbiljom i brojnim prirodnim zajednicama koje takva naselja ne drže drukčijim nego svojim – **prirodnim staništima**.

Nisu posrijedi, upozoriti je, prirodne zajednice koje su očekivanim sudionicima socijalnih ili gospodarskih procesa u naseljima (primjerice, domaće životinje). Nego zajednice koje su autonomne u odnosu spram posebnih uloga u društvenoj zbilji naselja. U javnosti su, poznato je, na posebnom glasu – rode. One su u naseljima Lonjskog polja pronašle svoja prirodna staništa. Tamo se gnijezde i razmnožavaju. Nesustavna istraživanja pokazuju da tamo ostaju samo kad su naselja tradicionalno oblikovana, dakle po tradicionalnim predlošcima i u drvetu. Koliko je u tomu važna prisutnost drveta kao materijala, pokazuju i primjeri da gnijezda savijena na drvenim električnim stupovima nisu pripravne mijenjati za gnijezda na “pogodnijim” stupovima načinjenim od drugih tvari samo ne od drveta. Rode, dakako, treba u ovom slučaju držati samo dobro poznatim primjerom. Važnije je uzeti u obzir činjenicu da je tradicionalni oblikovni predložak, već po svo-

jem glavnom sintaktičkom pravilu, ukorijenjen u simboličnu savezu s prirodom, **pa naselje i nije ništa bitno različito od prirodne zbiljnosti**. Ono je “samo” priroda “rođena” s pomoću nešto drukčijih pomagala.

Skicirani uvid u suvremenoj, fragmentiranoj, zbilji analiziranih naselja, gdje su ona samo po pojedinostima tradicionalna, nema veću pragmatičnu važnost. Takva zbilja predvidljivo “približava” lonjska naselja drugim, tipičnim naseljima na izvanjskim rubovima utjecajnih mreža lokalnih urbanih središta. (Ona, dakle, na taj način postaju nekom vrstom “prigradskih” naselja). No kada se u raspravu uvede pitanje **o zaštiti** močvarnih prirodnih vrijednosti na Lonjskom polju, onda uvid i nije nekoristan. On implicira da **granice zaštite** treba podrediti kritičkoj analizi upravo zbog toga što je skicirani tradicionalni predložak oblikovanja naselja na Lonjskom polju i sam, simbolično rečeno, **prirodnom činjenicom**. Dakle, i on je sastavnicom arheologije simbolične/stvarne - lonjske močvare.

Položaj u shemi: središte - rub. Promatrana lonjska naselja u shemi središte - rub uglavnom su **zaglavne postaje rubnog područja**. Županijska shematizacija lonjskog područja iz 1997. pokazuje da su ona razdijeljena na više skupina ovisno o gravitacijskoj snazi pojedinog područnog središta. U utjecajnom krugu grada Novske dva su lonjska naselja (Bročice i Sigetac Novski); u utjecajnom krugu grada Siska, u isti mah i najjačeg županijskog središta, šest je lonjskih naselja (Čigoč, Kratečko, Lonja, Mužilovčica, Suvoj, Veliko Svinjičko); u utjecajnom krugu općine Jasenovac osam je lonjskih naselja (Drenov Bok, Jasenovac, Košutarica, Krapje, Mlaka, Puska, Trebež, Uštica); u utjecajnom krugu općine Popovača tri su lonjska naselja (Donja Gračenica, Osekovo, Stružec). Predočeni podaci pokazuju da je u skupini lonjskih naselja jasno odredljiv gravitacijski utjecaj **samo dvaju gradova**: Siska i Novske. Novski je utjecaj, u osnovi, rubni budući da je i sama Novska malim gradom s malom sposobnošću jasne polarizacije razvojnih procesa. Utjecaj Siska jest, predvidljivo, veći. No unutrašnje razvojne teškoće ne dopuštaju ni Sisku preuzeti mjerodavnu ulogu glavnog polarizacijskog središta na području. Pa i nije bez uporišta stajalište da je lonjsko područje, **u osnovi, a/centrirano**.

Izneseni ulomak ne implicira nikakvo planirano brisanje važnosti općinskih središta Jasenovca i Popovače, napose Jasenovca. Već i površni pogled na teritorijalnu shemu pokazuje da je cijela općina Jasenovac **u** Lonjskom polju. Sukladno tomu, središnja uloga naselja Jasenovac imala bi biti posebno važnom. No svi mjerodavni analitički pokazatelji pokazuju da je naselje Jasenovac, premda

nominalno na položaju općinskog središta, u osnovi rubno naselje, bez i minimalne polarizacijske snage. Dvije ustanove s popisa državnih/javnih: Spomen-područje Jasenovac i Park prirode Lonjsko polje, na simboličan način naglašuju njegovu važnost. Ali taj tlak “odozgo” ostaje, uglavnom, ograničen na načelne poticaje. Jer “odozdo” nema mjerodavnih razvojnih skupina sposobnih za primjerenu polarizaciju razvitka potaknutog spomenutim tlakom.

Socijalna gustoća. Osnovni demografski podaci pokazuju da su u skupini naselja na Lonjskom polju najbrojnija mala naselja. Nije nekorisno ponuditi razdiobu na tri osnovne podskupine. (i) Naselja sa 100 i manje stanovnika. Takva su 2 naselja (jedno s 84 stanovnika a drugo s 54 stanovnika, po popisu iz godine 1991.). (ii) Naselja s brojem stanovnika u rasponu 101–500. Takva su naselja najbrojnija, ukupno ih je 12. Najmanje ima 127 stanovnika, a najveće 464 stanovnika. (iii) Naselja s brojem stanovnika u rasponu 501–1.154. U skupini je 5 naselja. Najmanje ima 794 stanovnika, a najveće 1.154. Izneseni podaci imaju, pretežno, ilustracijsku kakvoću. Neovisno o položaju na veličinskoj ljestvici, posve je očito da u takvim naseljima nema potrebne socijalne gustoće za stabilnu mobilizaciju stanovništva na posebne oblike djelovanja, izvan okvira svakodnevnih obveza i običajnih predložaka.

Ograničavajući utjecaj te činjenice dodatno podupiru i podaci o starosti stanovništva i radnom položaju. Podaci ukazuju na kolektivni portret, gdje je u središtu starija skupina stanovnika s pretežno dovršenim profesionalnim ciklusom (ili u zaključnim fazama). Takvo stanovništvo redovito nije sklono novim poduzetničkim ili razvojnim rizicima, inovacijama ili kojim drugim promjenama koje nalažu temeljitu rekonstrukciju dotadašnjih predložaka djelovanja ili razumijevanja vlastitog položaja. Već i zbog toga važniju ulogu imaju likovi strukturnog ponavljanja negoli likovi imaginarnih izazova. Nije ta činjenica lonjskom posebnošću. Ona je vidljiva i na mnogim srodnim područjima “seoskog svijeta” u Hrvatskoj. Nije netočno ustvrditi da su takva područja ostala bez subjekta promjene sposobna prihvatiti ovlasti lokalnog organizatora razvojne preobrazbe.

OZNAČITELJI LONJSKIH NASELJA U ISKUSTVU ANKETIRANIH

Opći označitelji. Na pitanje o osobito karakterističnim naseljima, sklopovima, znamenitostima (tablica 1 u dodatku) anketirani su ponudili tri skupine odgovora.

U prvoj skupini upitani ističu povijesne znamenitosti. Koliko je vidljivo, na popisu najvažnija mjesta imaju

Spomen-područje Jasenovac; crkvena, pretežno pučka, arhitektura (lokalne crkve, kapelice itd.); rimska graditeljska baština i nalazišta; sastavnice hrvatske narodne tradicije (običaji, nošnje, zbirke, pojedinačne kuće kao primjeri tradicijske arhitekture). Razdioba odgovora pokazuje da u kolektivnoj predodžbi anketiranih **nema** centripetalnog označitelja, koji bi bio komunikacijski nadmoćan drugima. Premda je nešto više anketiranih koji ističu važnost Spomen područja Jasenovac, njihov udio u ukupnoj razdiobi (12,6%) ne dopušta iz te činjenice izvući ikakav odlučniji zaključak. Drukčije rečeno, označitelji koji se referiraju na povijesne znamenitosti nisu, u iskustvu anketiranih, ni posebno čvrsti ni općenito priznati u ulozi općih indikatora razlike po kojoj je područje “originalno”/”izvorno” u usporedbi s drugima.

U drugoj su skupini **prirodne znamenitosti**. Neovisno o tome kako su odgovori praktično formulirani, približno 50% anketiranih ukazuje na važnost prirodnih znamenitosti u ulozi čuvara razlike područja. Najveća skupina anketiranih (26,3%) općenito upućuje u “životinjski svijet”; manja skupina ističe “močvarna staništa” (14,8%); skupine pak koje ističu prigodne tematske označitelje vjerljivo su manje (u rasponu 0,2%-5%). Razdioba pokazuje da u kolektivnoj predodžbi **nema posebnog mjesta** kojemu bi anketirani priznali snagu jedinstvenog označitelja područja. Predodžbi je bliže opća označnica: Lonjsko polje (kao apstraktna cjelina). Njoj se dopisuju posebne apozicije (naslovi) koje izvlače razlike na vidjelo; ponajprije, kako je naznačeno: područje s bogatim i posebnim životinjskim svijetom; područje s močvarnim staništima; područje parka prirode. Nije bez temelja pretpostavka da u naznačenoj shemi, gdje je nadmoćna apstraktna predodžba o homogenom Lonjskom polju, kao cjelini, ima pukotina gdje se nazire mogućnost diferenciranja posebnih, sociopetalnih, mjesta. Kao i u drugim srodnim prilikama ona omogućuje preobrazbu apstraktne homogene slike u mrežu središnjih značenjskih mjesta s primjerenim silnicama i privlačnošću. Po nagovještajima anketiranih to su, ponajprije, Krapje dol, Mokro polje, Mlačko polje.

U trećoj su skupini **posebni arhitektonski sklopovi**, točnije drvene kuće izgrađene po predlošcima tradicijske arhitekture. Nisu oni, poznato je, lokalnom posebnošću samo na Lonjskom polju. Oni su prisutni na širem posavskom području u granicama kojega je lonjsko područje samo ulomak. Udio anketiranih koji ih ističu približno je jednak udjelu anketiranih koji ističu važnost prirodnih znamenitosti (približno 50%). No dobivena se razdioba razlikuje od prethodne po tome što su anketirani iz treće

skupine sabrani, uglavnom, u dvije podskupine (u jednoj su anketirani koji ističu stare drvene kuće, a u drugoj stare drvene **javne** objekte). Anketirani pak koji drže do prirodnih znamenitosti “raspoređeni su” u više podskupina. Nije teško iz ponuđenih nalaza izvući zaključak kako su anketirani, upozoravajući na kuće ili “objekte” u ulozi označitelja, bili “škrtniji” u ponudi posebnih inačica. No ta činjenica ne umanjuje kakvoću nalaza. Ona samo “poučava” da je u kolektivnom iskustvu anketiranih dominantan stav kako su po lonjskim naseljima vidljive/važne stare drvene kuće i da su one neuklonjivim označiteljima lokalne razlike. Veći broj anketiranih koji spominju stare drvene kuće općenito, a ne i javne, pokazuje da je druga skupina takvih kuća, dakle onih u javnoj uporabi, malobrojna.

Ponuđena razdioba osnovnih anketnih nalaza, po našoj ocjeni, podupire tvrdnje iznesene u prvom odjeljku o prostornom i oblikovnom predlošku. Nije, dakako, lonjsko, kao uostalom ni cijelo močvarno posavsko područje, povijesno prazno. Ali su čvrsti označitelji bolje ukorijenjeni u povijesnoj baštini nedostatno naglašeni za jednu vrstu opće označiteljske suglasnosti. Oni su, uglavnom, rasuti i ograničeni na lokalno okružje. Prirodne pak znamenitosti, ponajprije **životinjski i biljni svijet močvare, i posebni sklopovi tradicijske arhitekture** imaju socijalnu potporu potrebnu za ulogu sociopetalnih označitelja s pomoću kojih se jedno područje ili zajednica značenjski centriraju. Pri tomu je korisno ponoviti da posebni sklopovi tradicijske arhitekture **nisu** sastavnicama svijeta polemično suprotstavljena silnicama svijeta lonjske močvare. Naprotiv, kako smo naznačili, po unutrašnjoj sintaksi samog predloška oblikovanja, sklopovi su samo na drugi način (u socijalnoj proceduri) potvrđena tvorbena sposobnost močvarne prirode. Zato su i tradicijski sklopovi, zapravo, označitelji autonomne snage **močvarnog svijeta**.

Posve je očito da anketirani govore iz horizonta iskustva u kojemu je vidljivo kako su tvorbene sposobnosti toga svijeta – posustale. Razdoblje sutona seoskog svijeta i polarizacija razvitka glavnih područnih središta (Sisak, Kutina) na temelju industrije, navlastito klasične “crne” (željezara) i kemijske (na podlozi nafte), označiteljsko diferenciranje unutrašnjih mogućnosti močvarnog svijeta ne samo da potiskuje na rub “velikih lokalnih priča” (lokalnih mitova) nego im oduzima socijalnu privlačnost toliko uvjerljivo da spomenute priče ostaju bez – nasljednih štovatelja. To znači da anketno isticanje međuovisnosti močvarnog svijeta i tradicijske drvene arhitekture nije zaštićeno posebnom označiteljskom odlukom s korijenom u jednoj vrsti mitologijske dosljednosti. Anketirani spomenutu vezu, ko-

liko je vidljivo, ističu “zaštićeni” lokalnom tradicijom ekološkijske racionalnosti. Živjeti na rubu/u močvari, po njihovoj predodžbi, znači (pokraj drugih poslova) i graditi u tradiciji drvene arhitekture. Ona je, jednostavno, **najtočnijim graditeljskim odgovorom na zadane močvarne prilike** u predindustrijskom razdoblju.

Rezidualni označitelji. Razdioba odgovorâ dobivenih na pitanje o razvojnoj perspektivi nekih djelatnosti u naseljima Lonjskog polja (tablica 63 u dodatku), uglavnom je tipološki sukladna nalazima opisanim u prethodnoj skici. Najbrojnija je skupina anketiranih koji ističu da je njihovo naselje posebno prepoznatljivo po tradicijskoj i graditeljskoj baštini (21%) te skupina koja ističe da naselje određuje posebna prirodna baština (18,6%). Manja je skupina koja ističe važnost Spomen područja Jasenovac (6,9%) (tablica 5 u dodatku).

No pokraj spomenutih skupina, opisanih i u prethodnim ulomcima, u ulozi tumača naseljskih posebnosti javljaju se i druge, **rezidualne**, skupine (s manjim brojem anketiranih).

Najveća je skupina anketiranih koji spominju **nalazišta nafte**. Lonjsko je polje, poznato je, u susjedstvu važnih hrvatskih naftnih nalazišta (grad Kutina i Ivanić Grad glavne su njihove lokalne adrese). Prisutnost nafte **izravno oponira** označivanju područja s pomoću homogenih označitelja močvarnog svijeta, uokvirenog u likove tradicijskog društva. Nafta, jednostavno, upućuje na industrijsko razdoblje i okončavanje tradicijskih ritmova i predložaka. Svaki deseti anketirani (približno) ističe da je nafta važna u njegovu naselju.

Osim “naftaša” rezidualno se javlja još nekoliko atipičnih skupina. Po veličini je na prvom mjestu skupina anketiranih koji ističu kako im je **naselje “urbanije”/“naprednije”** od drugih na Lonjskom polju. Upozoriti je da isticanje takvih označitelja još ništa ne govori o zbiljskim prilikama jer u skupini gdje sva naselja postupno propadaju biti “urbaniji”/“napredniji” – znači samo nešto sporije propadati. Na drugom je mjestu skupina koja ističe **prisutnost tradicionalnih gospodarskih djelatnosti** (tradicionalni obrti, poljodjelstvo na močvarnom zemljištu). Budući da su te djelatnosti, također, u sutonskoj fazi, posve je razumljivo zašto samo malobrojni izvješćuju o njima. Na trećem je mjestu skupina koja ističe **“životnost” lokalnog civilnog sektora** (rad vatrogasnih, lovačkih, sportskih društava, rad limene glazbe itd.). Premda je udio takvih mali – 3,3%, njihova prisutnost implicira da u općem pejzažu stagnacije i razvojnog sutona ima lokalnih žarišta s važnim socijalnim potencijalom.

Popis se iscrpljuje označiteljem izravno položenim na proces – propadanja. Premda je razvojna stagnacija (blago rečeno) zajednička, i određuje razvojni položaj svih naselja na Lonjskom polju, manji broj anketiranih drži korisnim propadanje istaknuti kao osobito obilježje naselja gdje žive. U tom okviru lik propadanja dramatičan je na općoj podlozi stagnacije i manjka perspektive, pa ga je opravdano čitati kao oznaku one skupine naselja koja u naznačenom okviru imaju **izrazito težak položaj**.

Nije nekorisno upozoriti da je na samom rubu popisa, s udjelom anketiranih za koji nije netočno pretpostaviti i da je slučaj, označitelj ukorijenjen u predodžbi o perspektivi. (Tako označena naselja su “obnovljena” i u njima “ima najviše zidanih kuća”.) Njegova rubnost ponajbolje zrcali ritam i domašaj razvojnih promjena. One su, ukratko, izrazito rijetke; a kada su na djelu, obično su ograničene na “obnovu” u granicama okućnica.

Nije nekorisno, također, upozoriti kako se na popisu označitelja javlja i jedan – “lažni”. Označitelj je toliko “lažan” koliko **nije** određivost svake pouzdane razlike lonjskih naselja u usporedbi s drugim naseljima. Razdioba pokazuje da 5% anketiranih drži kako naselje gdje žive **nije “ništa posebno”**. Istraživanja pokazuju da se takvi, “lažni”/“prazni”, označitelji javljaju redovito u onim naseljima gdje su posustale aspiracije stanovništva i zajednice da djeluju u ulogu razvojnog sudionika odgovornog za smjer i kakvoću lokalnog razvitka. Dakle, takvim označiteljem se ne briše uvid da na području ili u naselju postoji važna baština ili koje drugo, za generiranje razlike, sposobno obilježje. Upućuje se, ponajprije, na činjenicu da je u lokalnom okolišu **prazno mjesto** razvojnog sudionika sposobnog “centrirati” glavne silnice promjena. Kada nje ga nema, područje je u označiteljskom pogledu “prazno”, kao i svako drugo područje, neovisno o tomu što je lako odrediti “mrtve” sastavnice prirodnog i socijalnog okvira svakodnevnog života.

DJELATNOSTI U NASELJIMA

Lokacijska razdioba djelatnosti. Podaci u tablici 7 (u dodatku) pokazuju kako se praktično lokacijski dijele djelatnosti važne za svakodnevni život stanovnika naselja. Razdioba upućuje u tri osnovne skupine.

(i) **Lokalne (naseljske) djelatnosti.** Na vrhu popisa lokalnih, naseljskih, djelatnosti vjerski su obredi, posjeti rodbini i prijateljima, svakodnevna kupovina. Vjerske obrede i posjete rodbini i prijateljima prakticira u okviru naselja uvjerljiva većina anketiranih (74% i 65%). Kupovina

pak nije tako izrazito lokalno centrirana. Premda više od polovice ukupnog broja anketiranih (51%) tvrdi kako kupuje u naselju gdje živi, razdioba pokazuje da je **samo neznatno manja** skupina anketiranih koji kupuju “u drugom mjestu”; takvih je, vidljivo je iz razdiobe podataka – 46,6%. Zato nije opravdano kupovinu uvrstiti u tipične lokalne/naseljske djelatnosti, kao vjerske obrede ili rodbinske/prijateljske posjete. Ona je, svakako, lokalna zahvaljujući činjenici da više od 50% anketiranih kupuje u naselju gdje živi, ali je i nelokalna po činjenici da samo nešto manje anketiranih kupuje izvan naselja.

Držimo da je manje pogrešno dnevnu kupovinu uvrstiti u drugu skupinu djelatnosti, u (ii) **nadlokalno polarizirane** djelatnosti. Osim svakodnevne trgovine u tu skupinu dopušteno je uvrstiti i radnu djelatnost (radno mjesto). Tvrđnju osnažuje podatak da manji udio anketiranih, 33,6%, radi u naselju gdje živi. Drukčije rečeno, osnažuje hipotezu da je radna djelatnost lokalnih stanovnika lokalno ekscentrirana, dakle da većina stanovnika lonjskih naselja sposobna za rad radi izvan naselja u kojem živi. No uzme li se u obzir činjenica da 45% anketiranih tvrdi kako im je mirovina važnim izvorom prihoda (razdioba odgovora u tablici 16 u dodatku), spomenuti se podatak primjereno “umrežuje”. To znači da spomenuta činjenica omogućuje odvajanje onih koji su izjavili kako ne rade nigdje (47% anketiranih) u posebnu skupinu: nezaposleni i penzioneri. U “ostatku” skupine, lako je uočiti, većinska je podskupina onih koji rade u samom naselju. Ponuđenoj hipotezi nisu, po našoj ocjeni, protivni ni nalazi u tablici 31 u dodatku. Pitanjem se traga za podacima o udaljenosti radnog mjesta anketiranih od mjesta stanovanja. I u razdiobi odgovora na to pitanje približno trećina od ukupnog broja anketiranih (30,6%) tvrdi kako radi u naselju ili u njegovu neposrednom okolišu. Bez odgovora je 56,7% anketiranih. U toj su skupini zacijelo i penzioneri i nezaposleni i anketirani koji su uskratili odgovor zbog nepoznatih razloga. Promatra li se, dakle, skupina zaposlenih koji rade u naselju u ukupnom broju zaposlenih, razložno je pretpostaviti kako je ona najbrojnija ali nije **većinska**. Sukladno tomu, radne djelatnosti su opravdano uvrštene u skupinu nadlokalno polariziranih djelatnosti. Znatno broj anketiranih radi u samom naselju gdje živi. Ali je i znatan udio anketiranih koji radi izvan naselja. Odnos je približno 2:1 na korist onih koji rade u naselju. No u **ukupnom uzorku** ta je skupina manjinska.

U trećoj su skupini djelatnosti **izrazito ekscentrirane** ili, jasnije, odvojene od naselja gdje anketirani žive. Takve su djelatnosti: naobrazba, upravne i financijske usluge, po-

štanske usluge, obrtničke usluge, zdravstvene usluge, ugostiteljske usluge. Poznato je da institucionalna i tehnička infrastruktura takvih usluga izravno određuje skup javnih uvjeta kakvoće života. Izraziti manjak anketiranih kojima su takve usluge pristupačne u naseljima gdje žive (raspon je 0,7–18,9% anketiranih) ukazuje na to da su naselja na Lonjskom polju jednom vrstom **tercijarnih pustinja** i, zapravo, mjesta s nizom, naoko nevidljivih, **rizičnih** životnih uvjeta (primjerice, zdravstvena nesigurnost, nepristupačne opće upravne i financijske usluge, nepristupačne obrtničke usluge, napose specijalističke itd.). U osnovi, njihove svakodnevnne životne ritmove i predložke oblikuje – **samoorganizacija**. No vidi se, njezini su domašaji “odozgo” omeđeni teškoćama u pristupu specijalističkim znanjima i umijećima.

Skicirana razdioba izazivlje dva komentara.

(a) Osnovna shema polarizacije djelatnosti pokazuje da su u samoj srži lokalne integracije dvije okosne ustanove **svijeta života: obitelj i vjerska zajednica (župa)**. Osim u granicama što ih određuje formalni okvir obitelji kao pravne jedinice, obitelj osnažuje različite integracijske silnice s pomoću **socijalnih mreža**, pretežno meko i elastično izgrađenih. Na toj podlozi oblikuju se brojni prigodni oblici socijalne solidarnosti koji za funkcioniranje i ne moraju biti neposredno srodnički označeni. Već i sama definicija socijalnih mreža ne implicira tu vrstu “koda”. Bitno je, međutim, da se, na temelju mjesne pripadnosti, oblikuje neka vrsta **meke predodžbe o stanovnicima naselja kao članovima imaginarne srodničke skupine**. Sukladno tomu, i oblici solidarnog ponašanja spram njezinih članova nadmašuju obilježja i domašaje konvencionalnog susjedskog ponašanja u srodnim prilikama.

Učinci djelovanja vjerske zajednice uglavnom se poklapaju s osnovnim smjerom djelovanja obitelji. Ta činjenica ima korijen već i u iskustvima oblikovanim tijekom procesa naseljavanja u prijašnjim stoljećima. U takvim (naseljeničkim) prilikama vjerske označnice – u društvenoj komunikaciji dopisane određenom naselju ili skupini – posredno su upućivale i na mogućnosti oblikovanja većeg ili manjeg povjerenja u njih i u njihove namjere. U razdoblju rata za hrvatsku državnu samostalnost 1991.–1995. vjerski označitelji djeluju na srodan način. Zato je oblikovanje uzajamnog povjerenja članova u lokalnom društvu, i primjerena samopouzdanja na temelju takva povjerenja, **neodvojivo** od vjerske zajednice. Tomu izrazito pridonosi i činjenica da su lokalni stanovnici odvojeni od brojnih “tercijarnih” usluga za koje su zaduženi (odsutni) specijalisti. Uzajamno povjerenje, oblikovano na podlozi vjerskog oz-

načivanja i proširene obiteljske solidarnosti olakšava u ulozi njihovih, redovito samoukih ili nedostatno kompetentnih zamjena prihvatiti i ljude iz same lokalne zajednice. Ako ništa drugo, oni imaju zajamčeno “dobre namjere”.

(b) Izrazita asimetrija u razdiobi djelatnosti po lokalnim razinama **na štetu** naselja na Lonjskom polju pokazuje da proces urbane preobrazbe, razvijen u razdoblju 1950.-1990., nije bio, na drugoj strani, proširen i na komplementarnu preobrazbu seoskog područja. Proces osnažuje, poznato je, jednosmjerno iscrpljivanje seoskog svijeta, s pomoću specifične kombinacije razvojnih poticaja i sistemskog nasilja. Sukladno tomu, sudionici seoskog svijeta u naznačenom predlošku nisu potencijalni autori **komplementarne** razvojne preobrazbe, nego, zapravo, sudionici koji, idealno promatrano – trebaju nestati. Onima pak koji ostaju, na raspolaganju su dvije osnovne mogućnosti. Prva ih ohrabruje na ulogu specifičnih vanjskih ovisnika o industrijskom poretku (seljaci – radnici). Druga ih ohrabruje na život srodan životu sociokulturnih **relikata ili fosila**. Budući da su obje podskupine fatalno označene arheolojskim atributima, njihove razvojne mogućnosti ili impulsi tipično se brišu na korist prakse koja **aktivno** učvršćuje lokalne stilove života sa substandardnom infrastrukturom, u rasponu od one tehničke (prometna, energetska itd.) do socijalne ili uslužne. U takvu okviru samoorganizacija naseljskih skupina na temelju solidarnosti oblikovane s pomoću prijenosa srodničkih i vjerskih atributa u organizaciju socijalnih mreža, nužnih u lokalnoj svakodnevnici, samo je **racionalnim odgovorom na skicirane prilike**. Predložak nije polemičan u odnosu spram novih aspiracija u oblikovanju svakodnevnog života. Već i činjenica da je najveći broj kuća (73,7% po razdiobi odgovora u tablici 23 u dodatku) sagrađen od **netradicionalnog materijala** (cigla, beton) pokazuje da je prva zadaća predložka uspostaviti nužnu razinu lokalnog samopouzdanja i sigurnosti, a ne cenzurirati poticaje što ih proizvodi proces urbane preobrazbe. Drukčije rečeno, predložak lokalne integracije ne gospodari dinamikom životnih aspiracija. Njihova uvjerljivost zaštićena je općim autoritetom urbane preobrazbe kao **preobrazbe životne perspektive**. No u lokalnim prilikama perspektiva je neodvojiva od spomenutog predložka. Ili, drukčije rečeno, od povjerenja – u tradicionalne ustanove lokalne integracije.

Sektorska razdioba djelatnosti. Iscrpnija analiza gospodarstva po naseljima na Lonjskom polju predmet je posebne rasprave. Zato ćemo se u ovom odjeljku ograničiti na nekoliko osnovnih pokazatelja sektorske razdiobe osnovnih djelatnosti u naselju. U tom je pogledu poučna razdioba

odgovora u tablicama 29 i 30 u dodatku. Prva pokazuje da su u stanovništvu lonjskih naselja izrazito nadmoćne tri profesionalne skupine: poljoprivrednici (15,6%); industrijski ili zanatski radnici (17,1%); umirovljenici (23%). Potonja se ne može nazvati profesionalnom skupinom. No činjenica da umirovljenički položaj potiče oblikovanje posebne skupine ciljeva, interesa i životnih navika, dopušta uvjetnu uporabu takva naslova. Razdioba pak odgovora u tablici 30 (u dodatku) pokazuje u kojim djelatnostima aktivni članovi lonjskih naselja rade. Uvjerljivo je na **prvom mjestu poljoprivreda s 25,6% anketiranih**. Na drugom su mjestu uslužne djelatnosti s 9,35% zaposlenih; na trećem je mjestu industrija s 5,4% zaposlenih; udio anketiranih zaposlenika u drugim djelatnostima u rasponu je od 0,9% do 4,8%.

Usporedba podataka dobivenih na oba pitanja pokazuje da je **poljodjelstvo središnja djelatnost** u lepezi gospodarskih djelatnosti. Ono je, premda u ograničenu opsegu, i zbiljsko tržište rada za radnike s profesionalnom naobrazbom za industriju. (Posrijedi su, očito je, radnici potrebni na održavanju tehničke opreme, za rad na pojedinim prerađivačkim poslovima koji imaju industrijsku strukturu itd.) U poljodjelstvo se “ulijeva” i najveći dio radnih inicijativa i djelatnosti članova penzionerske skupine. Na to ih nagone dvije okolnosti: mali iznosi mirovina od kojih se ne može živjeti bez dopunskog rada i potreba da barem na okućnici priskrbe za dnevne potrebe kućanstva povrće, voće, meso itd. Drukčije rečeno, središnji položaj poljodjelstva u svakodnevici lonjskih naselja posve precizno ne opisuje ni jedna posebna razdioba anketiranih po sektorima zaposlenosti i profesionalnoj naobrazbi. Štoviše, podatak u tablici 35 u dodatku, o broju poljoprivrednika u kućanstvu, može navesti i na krivi zaključak. Podatak, vidljivo je, pokazuje da je po naseljima na Lonjskom polju čak 77,4% kućanstava bez poljoprivrednika. Podatak dobiva potrebni okvir tumačenja uzme li se u obzir način anketnog tumačenja označnice “poljoprivrednik”. Drži li se aktivnim tumačenje da je riječ o radnom/profesionalnom sudioništvu, podatak je sukladan prije skiciranim nalazima. Drži li se pak aktivnim tumačenje da je riječ o ukupnom broju ljudi koji rade poljoprivredne poslove (neovisno o tomu jesu li umirovljenici, zaposlenici u industrijskom ili uslužnom sektoru itd.), onda podatak navodi na stranputicu.

Po našoj ocjeni, podatak koji izravno podupire prije iznesenu tvrdnju o poljodjelstvu kao središnjoj djelatnosti u naseljima na Lonjskom polju nudi razdioba odgovora u tablici 16 u dodatku. Iz razdiobe je vidljivo da **40% kućanstava ima prihode od poljodjelstva** (28,9% tako stiče glavne prihode, a 8,9% sporedne). Ostale dvije skupine

kućanstava stječu prihode iz radnog odnosa (45,8%) i mirovinom (45,1%). No u obje spomenute skupine poljodjelstvo je na položaju važne komplementarne djelatnosti. (U skupini zaposlenih čak je 9,5% kućanstava kojima je prihod iz radnog odnosa sekundaran.) Takav položaj poljodjelstva posljedica je tradicijom oblikovanog predloška lokalnog načina života. Njegovoj ustrajnosti posebno pridonosi činjenica da model industrijske i urbane preobrazbe iz razdoblja 1950.-1990. **nije nikad dovršen u svojim ekskluzivnim izvedenicama.** To znači da je, zahvaljujući modelu, manjninski udio industrijskog i urbanog stanovništva mogao preživjeti odlučno se odvajajući od sudionitva u seoskom svijetu i od rada na zemlji. Naprotiv, kontinuitet hibridnog predloška radnika/seljaka, oblikovan, kako Bićanić pokazuje, još dvadesetih godina prošlog stoljeća, pokazao se uspješnijom i iz svakodnevne perspektive racionalnijom rješidbom modernizacijskih teškoća.

Analiza socijalnih aspiracija i predodžbe o perspektivi drugog naraštaja pokazuje da takav hibridni predložak nema potrebnu socijalnu poželjnost. Glavni je razlog, koliko je vidljivo, njegova podređenost **martirskim označiteljima** (muka, uzaludnost, manjak socijalnog priznanja, manjak životne autonomije itd.). Koliko je vidljivo, glavna pitanja o razvojnim izgledima naselja na Lonjskom polju sabitru se oko pitanja: tko je zbiljski baštinik spomenutog hibridnog predloška seljačke/industrijske preobrazbe?

Iznesene činjenice redovito potiču analitičare na začudan zaključak kako su sudionici poljodjelskog sektora, već "po prirodi stvari", zainteresirani za – dugoročne strategije zaštite okoliša, navlastito poljodjelskog zemljišta. Zaključku, međutim, stoji nasuprot tvrdokorna činjenica kako **seoski svijet ne poznaje zamisao o zaštiti kao o posebnoj sustavnoj djelatnosti društvenih ustanova.** Budući da sudionici seoskog svijeta svoje korijene podređuju označiteljima prirodne autonomije, predlošci zaštite i ne nadmašuju okviru tradicijske/prirodne racionalnosti. (Drukčije rečeno, priroda daje – priroda uzimlje.) U takvu je okviru pojam *baština* pretežno reduciran na jednu vrstu samorazumljiva prava na rentiranje prirodne ponude, a samo se rijetko proteže i na jasne obveze da se "planirano" konzervira jedan skup dobara, postupci djelovanja ili način raspolaganja određenim dobrima. Zato i nije, po našoj ocjeni, opravdano očekivati da će zamisao o zaštiti prirodne i graditeljske baštine "spontano" steći socijalnu potporu sudionika seoskog svijeta.

Povijesni podaci pokazuju da je, naprotiv, i zamisao o baštini i zamisao o zaštitnim obvezama čovjeka u prirodnom okolišu i u povijesti zajednice – **ekskluzivnim grad-**

skim/građanskim izumom. Ta činjenica, po našoj ocjeni, izravno utječe na potragu za novim sudionicima revitalizacijskih programa, kakav bi, očito je, trebao biti razvijen i u naseljima na Lonjskom polju. O tome će se još raspravljati u idućim ulomcima.

LIKOVNI SUTONA

Manjkovi u opremi naselja. Razdioba odgovora u tablici 6 (u dodatku) dosta iscrpno portretira glavne manjkove u opremanju. Premda je u anketnom postupku moguće mijenjati pojedine sastavnice koje anketirani ocjenjuju, dobivena slika jasno upućuje na glavna "slijepa mjesta". Sržno sintaktičko pravilo, po kojemu se manjkovi u opremi raspoređuju, može se grubo formulirati ovako: Manjkovi u opremanju naselja toliko su veći koliko je tip opreme udaljeniji od tipično skućena osnovnog skupa svakodnevne opreme **primjerene seoskom naselju samo po nekoj vrsti kolonijalne predrasude.** U tom je pogledu poučan popis sastavnica naseljske opreme za koju anketirana većina tvrdi kako je u naselju nema. Uzmemo li u obzir samo udio anketiranih veći od 50% (raspon 61,6%–92,8%) koji na takav manjak upućuje, dobiva se reprezentativni popis opreme **odsutne u većini naselja na Lonjskom polju.** To su: mreža zubarskih ambulanata; mreža apoteka; mreža srednjih škola; mreža vrtića; mreža kulturnih ustanova; mreža javnih knjižnica; mreža ambulanata opće prakse; mreža poštanskih ureda; mreža zanatskih usluga; kanalizacijska mreža. Dobiveni podaci su, uglavnom, sukladni razdiobi podataka u tablici 7 u dodatku, koje smo opisali u prethodnim ulomcima.

U naseljima pak, a ona su, vidjelo se, malobrojna, sastavnice opreme mogu se po kakvoći ocjena rasporediti u četiri osnovne skupine.

Izrazito povoljne ocjene (4,0–4,3) dobile su dvije mreže: telefonska i crkvena.

Dobre ocjene (3,4–3,7) dobile su poštanska mreža, mreža pokretnih telefona, mreža osnovnih škola, mreža javnih knjižnica, mreža dnevne opskrbe, športski uređaji i služba odvoza smeća.

Podnošljive ocjene (2,1–2,7) dobile su mreža kulturnih ustanova, zdravstvena primarna mreža, zanatske usluge, javni prijevoz, odvodnja, kanalizacija, lokalne prometnice, prostori za druženje mladih/starih.

Negativne ocjene (1,4–1,9) dobile su mreža vrtića, mreža srednjih škola, mreža apoteka, mreža zubarskih ambulanata.

Promatrana u cjelini, ponuđena skica opremljenosti naselja sukladna je, prije spomenutom, periferijskom položaju naselja na Lonjskom polju u mreži gravitacijskih i središnjih silnica na području. Rubni položaj nije samo mjesnom odrednicom. Nego i osnovom **nelegitimne**, premda u praktičnim postupcima “tvrdo” rabljene, predodžbe o “samorazumljivim” pravima pojedinih naselja ili skupina naselja. Na drugoj strani, lonjske lokalne zajednice nisu uspjele pronaći uspješna sredstva dekonstrukcije te sheme. Naprotiv, pod njezinim tlakom uspješnije su se mrvile i fragmentirale nego oblikovale kao autonomni razvojni sudionici i partneri.

Glavne teškoće u naseljima. Kako anketirani definiraju glavne teškoće u naseljima gdje žive, pokazuje razdioba odgovora u tablici 4 u dodatku. U osnovi glavne se teškoće, sukladno toj razdiobi, mogu podijeliti na pet osnovnih skupina.

(a) **Prometne teškoće.** One obuhvaćaju i slabu prometnu mrežu i slabo održavanje postojećih prometnica. U prvom slučaju isključeni su brojni pristupi lokalnim i regionalnim središtima ostvarivi u socijalno prihvatljivim vremenskim okvirima. Drukčije rečeno, najveći broj naselja na Lonjskom polju nalazi se na takvim prometnim izohronama da se moraju svrstati u skupinu **jako udaljenih naselja** od središta lokalne ili regionalne inicijative. U drugom slučaju, slabo održavanje postojeće mreže otežava njezinu prohodnost i efikasnu uporabu, napose u zimskom razdoblju, kada je znatan dio područja poplavljen i pod utjecajem vremenskih nepogoda. Zaključni je rezultat otežan – pristup ionako slabo pristupačnim naseljima. Već i zbog toga sadržaj složenice: “živjeti u naseljima na Lonjskom polju”, izravno se veže s ocjenom da je posrijedi dalekosežno ograničavanje **moćnosti pristupa i uporabe** brojnih javnih olakšica i dobara prisutnih na regionalnom području izvan granica Lonjskog polja. To, posredno, znači da je tamo živjeti, pokraj ostaloga – i rizičnije.

(b) **Slaba socijalna infrastruktura.** Predodžba anketiranih o manjkovima u socijalnom opremanju lonjskih naselja opisana je u prethodnom ulomku. “Izvlačenje” spomenutih manjkova na položaj “najvažnijeg problema” u naselju pokazuje da nije posrijedi samo suzdržana ocjena jedne nepoželjne razlike. Nego da je u iskustvu anketiranih mreža manjkova istovrsna važnom/aktivnom razvojem ograničenju. Osim što blokiraju oblikovanje primjerenih razvojnih zamisli, spomenuti manjkovi djeluju kao moćni izvori dugoročne demoralizacije. Zahvaljujući tomu, ukupna privlačna “snaga” područja opada, a kadšto se promeće i u njezinu opreku: jasnu odbojnu silu. Ona već

u komunikacijskim mrežama na regionalnom području ima kakvoću čvrste socijalne činjenice.

(c) **Slaba komunalna infrastruktura.** Već je i u ulomku o manjkovima u opremi zabilježena ocjena anketiranih kako su na lonjskom području posebno “kritične” kanalizacija i odvodnja. U razdiobi odgovora u tablici 4 anketirani spominju još i vodovod. Premda je udio anketiranih koji upućuju na teškoće s vodovodom relativno mali (7,4%), nije prijeporno da je nedovršenost i substandardnost mreže sastavnicom atlasa lokalnih komunalnih teškoća. Popisu (već klasičnih) komunalnih tegoba anketirani dopisuju još i kaotičnost u nadzoru komunalnog smeća i srodne činjenice, inače i česte i ustrajne u svakodnevnici hrvatskih rubnih krajeva. (No ne samo na njima.)

(d) **Nezaposlenost i siromaštvo.** Nezaposlenost je, poznato je, endemičnim likom u hrvatskom društvu u razdoblju 1985.–2001. Predvidljivo je da se i “pravo na rad” distribuira sukladno okomitoj razdiobi društvene moći i asimetričnim odnosima između teritorijalnih središta i njihova ruba. U tom pogledu ni izvješće anketiranih s lonjskog područja nije neobično. U osnovi, i jedno i drugo stanje ukazuje na važniji manjak – onaj razvojne i životne perspektive. Na drugoj strani, perspektiva se oblikuje **aktivnim odgovorom** na prisutna ograničenja, navlastito učvršćivanjem u socijalnom iskustvu novih ciljeva/izazova. U hrvatskom društvu samo su manjinske skupine pokazale hrabrost/spособnost definirati ih i razviti alternativne prakse njihova ostvarivanja. No takve su skupine redovito i mlađe i s modernijom naobrazbom. A i ukorijenjene su bolje u gradskim praksama, gdje je nekonvencionalnost na vrhu popisa korisnih osobina. Takvih skupina na lonjskom području nema, ili barem nisu dostatno brojne za javnu nadmoć u oblikovanju primjerenijih predložaka lokalnog razvitka. Na drugoj strani, na području su, vidjelo se, prisutne fizionomijske razlike te životna, poljodjelska tradicija s potencijalom novih uporišta lokalnog razvitka. No očita odsutnost lokalnog subjekta/organizatora područnog razvitka taj potencijal ostavlja na položaju teorijske činjenice. U takvu okviru nezaposlenost i siromaštvo u iskustvu anketiranih nisu samo prijepis nacionalne demoralizacije nego i tlaka što ga proizvodi lokalna nesposobnost za razvojne inovacije.

(e) **Demografsko propadanje.** Stanovništvo u naseljima na Lonjskom polju, osim što je malobrojno (s već spomenutom malom socijalnom gustoćom), pogođeno je i stabilnim procesom gubitka vitalnog stanovništva. Drukčije rečeno, u mnogim naseljima posve je nejasna demografska perspektiva naselja. Kao i u genezi lokalne nezapo-

slenosti tako i u genezi lokalnih demografskih teškoća važnu ulogu imaju opći nacionalni procesi. No lokalne (ne)prilike ne mogu se reducirati na otisak općih. Gubitak vitalnijeg stanovništva na određenom području izravnim je pokazateljem nesposobnosti lokalnih organizatora razvitka da područje i njegovu razvojnu “ponudu” pretvore u konkurentan prijedlog u natjecanju za sposobnije stanovništvo. Notorno je da se u takvu poslu stvaraju različiti razvojni savezi i mreže. Drukčije rečeno, takav posao samo u iznimnim slučajevima sposobne su obaviti lokalne zajednice same. Na regionalnom području srodne teškoće ima i samo središte, grad Sisak; toliko je vjerojatnije da će iste teškoće pogoditi i rubove njegova područja utjecaja. **Dugoročno promatrano, demografsko propadanje je središnji problem lonjskih naselja.**

Naselja koja izumiru. Popis naselja koja propadaju nije korisno razdvajati od popisa naselja na Lonjskom polju. Razlog je jednostavan: Na lonjskom području **propadaju sva naselja.** No, izrazitost i ritam procesa propadanja mogu se uporabiti kao uporišta moguće unutrašnje klasifikacije. Ali ona nema veću pragmatičnu vrijednost. U svakom slučaju, na takvu poslu korisno se orijentirati s pomoću dva osnovna pravila. (a) Izrazitije propadaju **manja** naselja. (b) Izrazitije propadaju naselja **s većim prometnim teškoćama.**

Razdioba odgovora u tablici 2 u dodatku pokazuje kako anketirani opažaju glavne uzroke propadanja. Vidljivo je da se na predloženom popisu, u osnovi, **ponavlja već prije izloženi popis glavnih lokalnih teškoća.** Rezidualno, tom popisu priključena su još dva razloga. Prvi je, grubo rečeno, smanjen opseg lokalnih prava nametnut zaštitnim režimom Parka prirode Lonjsko polje. Drugi je formuliran složenicom: posljedice rata. Premda se načelno može prihvatiti tvrdnja kako predložak zaštite kakav implicira ustanova “park prirode”, nameće određenu obzirnost lokalnim sudionicima, pa time i stanovita ograničenja, nije uvjerljiva tvrdnja da su ona po snazi djelovanja ravnopravna ostalim razlozima (teškoćama). Slično je i s učincima rata. Razlog je jednostavan. Razvojno iscrpljivanje lonjskog područja nije otpočelo devedesetih godina. U tom je razdoblju proces samo postao po obrisima – oštiji.

Po našoj ocjeni glavni razlog propadanja (uzimajući, dakako, u obzir prije opisane glavne teškoće kao izvore posebnih likova demoralizacije) treba potražiti na drugom mjestu. On leži u glavnim obilježjima predložka urbane/industrijske preobrazbe u razdoblju 1950.-1990. (u razdoblju druge hrvatske modernizacije). Po predložku, vidjelo se, olakšan je/nasilno potican transfer seoskog stanovništva u

industrijski sektor u regionalnim gradskim središtima. Na toj podlozi seoski se svijet "cijepa" na dvije osnovne skupine: na (poretku poželjnu) novu industrijsku skupinu sa stalnom gradskom adresom i na skupinu seljaka/radnika. Potonja skupina ostaje **rubnim sudionikom** preobrazbe jednostavno zbog toga što je njezin pristup društvenoj i političkoj moći ostao ekstremno ograničen. Drukčije rečeno, ta je skupina ostala zarobljena etiketama **nepoželjne statusne skupine** (s primjerenim manjkom razvojne perspektive). Ona se, dakle, ne može učvrstiti u ulozu razvojnog sudionika s autoritetom potrebnim za primjerenu polarizaciju seoskog razvitka.

Iduća činjenica koju držimo korisnom za analizu, a koja se redovito zapušta u prigodnim potragama za razlozima sutona, svodi se na pitanje o osnovi iz koje se izvode mjerila kakvoće seoskog načina života u spomenutom razdoblju. Opći predložak socijalističke modernizacije **ne dopušta** izvoditi ta mjerila iz lika građanina (sa "standardnim" obilježjima kakva su autonomija, pravo na budućnost, pravo na sigurnost, pokretljivost itd.). Fiksira ih, naprotiv, za apstraktno konstruirani lik radnika. Budući da je praktična konstrukcija takva lika pod izravnim nadzorom političkog i industrijskog sektora, mjerila kakvoće životnih uvjeta definirana s pomoću njega, zapravo, **mjerila su unutrašnje "udobnosti"** radnika u (paleo)industrijskim pogonima. To je dostatno za prigodu/preventivu u samom (paleo)industrijskom sektoru. Ali **nije dostatno** za prijenos lika *seljak* iz tradicionalnog ovisničkog okvira u novi okvir - **građanina/seljaka**. Zahvaljujući tomu, razvojna preobrazba područja izvan urbanog/industrijskog sektora nastavila se reduciranjem na "tradiciju" oblikovanja i **označivanja seoskog svijeta ovisničkim/podređenim**. Sukladno tomu orijentira se i sistemska prerazdioba olakšica i šansa. Grad i industrija dobivaju, a seoski svijet gubi; a gubeći, sve oštrije potpada pod "samorazumljiva" mjerila kakvoće primjerena ovisničkom/podređenom, **a ne građanskom svijetu, koji se "samo" ostvaruje u posebnom sektoru djelatnosti (radu na zemlji)**.

Drukčije rečeno, izvođenje mjerila kakvoće životnih uvjeta i šansa iz lika prirodno ukorijenjenog u (paleo)industrijskom sektoru sintaktički je (u praksi poretka) cenzuriralo mogućnost prijenosa građanskih atributa na seoski svijet; točnije: mogućnost preobrazbe seoskog svijeta po mjerilima kakvoće građanskog. Zahvaljujući tomu, u hrvatskom društvu, u cijelom razdoblju 1950.-1990., **nema građanskog interesa za sudioništvom u modernizaciji seoskog svijeta**. Njegovo iscrpljivanje je ujedno i njegova najbolja (razvojna) mogućnost. Devedesetih godina,

pod tlakom promjena poretka, ali i pod tlakom snažnijih (post)modernih silnica u praksama razvitka, tragovi spomenute cenzure postupno se brišu i uklanjaju. Ali još nije vidljiva jasnija predodžba o seoskom svijetu kao o posebnom liku građanskog svijeta koji se “samo” sektorski ostvaruje radom na zemlji. Za njezino oblikovanje i učvršćivanje u kolektivnom iskustvu potreban je, poznato je, **novi razvojni savez**. On obuhvaća i postojeće seoske zajednice. Ali one su tek jednim od sudionika saveza. Ostali su: građanske skupine zainteresirane za novo područje poduzetništva i drukčiji životni stil; regionalna središta zainteresirana za regionalnu prerazdiobu stanovništva i dobara koja osnažuje stabilan razvitak; nacionalna država zainteresirana za primjerenu proizvodnju hrane i zaštitu okoliša; međunarodne institucije zainteresirane za oblikovanje novih razvojnih partnera.

Posredno su na tom tragu i odgovori anketiranih u tablici 3 u dodatku. Anketirani u odgovorima predlažu najbolja rješenja za budućnost lonjskih naselja što propadaju. Anketirani daju nekoliko, inače tipičnih, prijedloga. (i) Naselja treba obnoviti kao turistička naselja. (ii) Naselja treba odkupiti i obnoviti kao spomenike kulture. (iii) Naselja treba obnoviti kao znanstvena, istraživačka ili kulturna središta/radionice. (iv) Naselja treba obnoviti kao ladanjska naselja. (v) Naselja treba obnoviti dodjelom povoljnih kredita vlasnicima i olakšati im svakodnevni život.

Većinsku potporu anketiranih imaju dva od pet spomenutih prijedloga: prijedlog da se naselja obнове kao turističke cjeline (54,9%) i prijedlog da se dodjelom povoljnih kredita vlasnicima olakša obnova naselja (54,4%). Nije zanemariva po veličini ni skupina anketiranih koja predlaže da se naselja otkupe od vlasnika i pretvore u spomenike kulture (29,3%). Uočiti je da svaki spomenuti prijedlog **posredno** leži na hipotezi kako je seosko područje organskom sastavnicom – građanskog svijeta. U tom pogledu, dopušteno je ustvrditi, postoji **većinska suglasnost anketiranih**. Polarizacija pak na skupinu zastupnika turističke perspektive i na skupinu zastupnika interesa lokalne zajednice nema strukturnu oštrinu. Posrijedi su, jednostavno, ritualna ponavljanja već prije uočenih mogućnosti. One (mogućnosti) dopuštaju i spajanja i fragmentiranja inicijativa naslonjenih na komplementarnu razvojnu potporu “originalne” lokalne poljoprivrede i “izazvanog”, ali lokalnim prilikama prilagođenog turizma. U takvu okviru ima mjesta i za posebne obrtničke prakse, uslužne mreže i srodne djelatnosti. Važno je, međutim, uočiti da nova razvojna struktura nije orijentirana predodžbom o kakvoći životnih uvjeta i perspektive kakva se liku seljaka tradicio-

nalno statusno dopisuje. Nego predodžbom o kakvoći kakva je prihvatljiva **svakom gradskom stanovniku** racionalno zainteresiranom za prijelaz na rad u poljodjelski sektor ili za prijelaz u “životnu razliku” čvršće svezanu sa životom u seoskim uvjetima. No sam prijelaz nema fatalne attribute “propadanja u ovisničku klopku”. Nego se javlja kao prirodni/društveni lik **horizontalne pokretljivosti stanovništva postmodernih društava**. Budući da u hrvatskom društvu nisu razvijene “kooperativne strategije” (niti partnerski predlošci poticanja razvitka cilj kojih je oblikovanje novih razvojnih saveza), iznesene naznake ne probijaju okvir tekućih “kolektivnih fascinacija” lokalnih stanovnika načelnim mogućnostima poboljšanja prilika. No, ne može im se uskratiti ocjena da su ipak – poučne.

Odsutni/odbjegli mladi. Na stav mlađeg stanovništva spram naselja na Lonjskom polju posredno upućuje razdioba odgovora u tablici 8 u dodatku. (Pitanjem se pita, podsjećamo, koliko je po ocjeni anketiranih, život u lonjskim naseljima privlačan mladim ljudima?) Razdioba pokazuje da 64,9% anketiranih izvješćuje kako je tamošnji život mladima ili potpuno neprivlačan (29,5% anketiranih) ili uglavnom neprivlačan (35,4%). Dodatnih 12,8% ne može ocijeniti koliko su naselja na Lonjskom polju mladima privlačna/neprivlačna. Manjinskih pak 20% drži kako su mladima lonjska naselja uglavnom privlačna, ali samo 2,2% kako su vrlo privlačna. Nije nekorisno upozoriti i na razdiobu odgovora u tablici 62 u dodatku. Razdioba pokazuje da čak 62,7% anketiranih drži kako je “nebriga o mladima i njihovoj budućnosti” “vrlo izražen problem”; daljnjih pak 26,5% drži kako je ista nebriga “uglavnom izražen problem”. Ili, samo 4,6% anketiranih drži kako budućnost mladih u lonjskim naseljima – nije problem.

Sažeta poruka, izvedena iz spomenutih podataka, grubo rečeno, glasi: mladi ljudi su u lonjskim naseljima odbjegli/odsutna skupina. Na istu činjenicu ukazuju i “tvrđi” demografski podaci. Oni, dakako, ne potvrđuju na doslovnoj razini odsutnost/odbjeglost mladih. Ali potvrđuju da je demografska slika u lonjskim naseljima – staračka.

Upozoriti je da širenje zbilje staračkog društva nije lokalnim, lonjskim, ekskluzivnim obilježjem. Proces je vidljiv na nacionalnoj razini; vidljiv je i u hrvatskom seoskom svijetu kao cjelini (dakle, tipičnim je procesom razvojnog iscrpljivanja hrvatskog sela); vidljiv je i na regionalnom području na koje spada i Lonjsko polje (granice regionalnog područja držimo istovrsnim granicama utjecaja glavnog regionalnog središta – grada Siska). Na sve tri spomenute razine širenja zbilje staračkog društva i više je nego očito. Sukladno tomu, starenje/izumiranje

stanovništva u lonjskim naseljima zapravo je – **tipičnim hrvatskim slučajem**. Zbog toga nije potpuno metodološki opravdano korijene procesa reducirati na lokalne prilike.

Iznesene činjenice izazivlju nekoliko komentara. Prvo. Život u naseljima na Lonjskom polju nema označitelje ukorijenjene u mrežama “izazova”, “životnih napora”, “planiranja budućnosti” i srodnih komunikacijskih tvorevina. Već i zbog toga mladi suočavanje s tamošnjim (ne)prilikama ne **drže vrijednim vlastitih namjera ili aspiracija**. Nego ih (namjere, aspiracije) usmjeruju na mjesta koja su zadobila **stabilne etikete mjesta izazova ili srodne**. Drugo. U lonjskim naseljima, vidjelo se, uočljiv je manjak institucionalne i tehničke infrastrukture. Bez nje nije moguće oblikovati ni mladima primjerene likove individualizacije životnih stilova, a **još manje likove životne perspektive**. Ilti, drukčije rečeno, život u lonjskim naseljima, s obzirom na mogućnosti individualizacije životnog stila i životne perspektive, istovrstan je imaginarnom – **povratku u neželjenu prošlost vlastitih predaka**. Treće. U prijašnjim smo ulomcima upozorili da u razdoblju druge hrvatske modernizacije nije uspio, a nije ni mogao uspjeti, prijenos građanskih atributa na lik seljaka. On je tijekom cijelog razdoblja ostao označen ovisničkim položajem i atributima te sukladnim šansama. Na drugoj strani, masovni transfer seljačkog stanovništva u (stare) gradove – (nova) industrijska središta **u sistemskoj sjeni** oblikovao je upravo – snažne građanske aspiracije (autonomija, privatni nadzor radnog mjesta, zaštićena privatnost, blagostanje itd.). Predvidljivo je da za njihovo ostvarivanje nije bilo, blago rečeno, preporučljivo seosko područje. Osnaženom, ali i ogoljelom, **građanskom egoizmu** prirodnom je saveznikom veći/veliki grad. Četvrto. Samo u posebnim i rijetko sretnim slučajevima rad na zemlji (poljodjelstvo) u razdoblju 1950.-1990. trasirao je izravno put u osobno blagostanje. On se morao naslanjati ili na tercijarne inicijative, kakve je množio turizam ili, jednostavno, na prakse sivih ili crnih ekonomija. Na lonjskom području veza s turizmom i godine 2001. tek je obećanjem. Crni pak ili sivi likovi gospodarske racionalnosti **nisu nužno** upućeni na ovisnost o radu na zemlji, pa se zato od njega lako i odvajaju. Peto. **Tradicionalna socijalizacija** profesionalnih aspiracija u hrvatskom društvu u razdoblju druge modernizacije (premda je “starija” od samog razdoblja) oblikuje se kao skup sustavnih poticaja da se pojedinac ili skupina stjecanjem naobrazbe i **socijalno i tehnički – udalje od seoskog svijeta i lika seljaka**. Drukčije rečeno, po glavnom predlošku te, ponavljamo, tradicionalne socijalizacije,

s korijenom u seoskom pamćenju, profesionalni i socijalni uspjeh mjeri se veličinom opće životne udaljenosti od seoskog svijeta. Predložak je tipično poduprt martirskim argumentima. Po njima: napredak u naobrazbi istovrstan je “oslobađanju od seljačkog mučeništva” i približavanju fantastičnom – neradu, ali zaštićenom velikom rentom. Šesto. Glavni smjer gradskih politika u razdoblju druge modernizacije izravno je ovisan o paleoindustrijskim predodžbama o poželjnoj budućnosti. Čak su, primjerice, i poželjne turističke prilike predočene s pomoću atributa “masovnost”, “milijunski kapaciteti”, i srodnim, korijen kojih je u paleoindustrijskim fantazmima poretka. U takvu modelu samo su rijetki/inteligentni gradski upravljači imali iskrenu potrebu oblikovati ili osnažiti poljodjelstvo u regionalnom okružju na položaju **komplementarne djelatnosti gradskoga gospodarstva**. Drukčije rečeno, čak i tamo gdje je bilo mogućnosti za izgrađivanje **pragmatična partnerstva** između grada kao monopolnog nadzornika lokalnog razvitka i poljodjelstva s njegovim seoskim svijetom, kao važnog tvorca hrane, samo je o prisebnosti i inteligenciji rijetkih gradskih “ćaća” (točnije “donova”) ovisilo hoće li se one izrabiti ili će biti apstraktno odbačene zbog “strategijske nevažnosti”. Posve je samorazumljivo zašto su se mladi postupno iz takva posla povlačili.

Uzme li se skup ponuđenih činjenica **u jednostavnu obliku**, kao **aktivna socijalna zapreka**, onda odsutni/odbjegli mladi iz seoskog svijeta, pa i iz lonjskih naselja, nisu atipičnom posljedicom. Štoviše, **ona je posve konvencionalna**. Na toj je podlozi treba i dekonstruirati kao razvojnu teškoću.

- Korenčić M., (1979.), *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971.*, Dje-la JAZU, Zagreb, Knjiga 54.
- Rogić I., (2000.), *Tehnika i samostalnost*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Skupina autora, (1996.), *Povijesna naselja, Katalog 1*, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Zagreb.
- Skupina autora, (1997.), *Sisačko-moslavačka županija, Studija naselja*, Centar za prostorno uređenje i arhitekturu d.o.o., Zagreb.
- Skupina autora, (1999.), *Ciljevi i strategija demografskog razvitka Županije Sisačko-moslavačke*, Zagreb.

LITERATURA